

УДК 17.035.1

Коробко М. І.

ЯВНІ ТА НЕЯВНІ ДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ ОБ'ЄКТИВІЗМУ АЙН РЕНД

В статтє даєтєя обцїий обзор тех фїлософскїх источник, которые явно просматрїваются при исследованїи фїлософїи объективїзма Аїн Рэнд, известной американской писательницы и фїлософа. Также делается попытка связать эту фїлософскую концепцию с присущими США фїлософиями утилитарїзма и прагматїзма.

Ключевые слова: Аїн Рэнд, Аристотель, Ницше, объективїзм, фїлософия, этика.

У статті подано загальний огляд тих фїлософських джерел, які наявні при дослідженні фїлософїї об'єктивїзму Аїн Ренд, відомої американської письменниці та фїлософа. Також зроблено спробу пов'язати цю фїлософську концепцію з притаманними США фїлософіями утилітарїзму та прагматїзму.

Ключові слова: Аїн Ренд, Аристотель, етика, Ницше, об'єктивїзм, фїлософія.

This article is an overview of the philosophical sources which are clearly visible during the research of the philosophy of Ayn Rand's objectivism. Also it attempts to link this philosophical concept with inherent USA utilitarian philosophy and pragmatism.

The keywords: Ayn Rand, Aristotle, ethics, Nietzsche, objectivism, philosophy.

Аїн Ренд, відома американська письменниця й фїлософ, у своїх чисельних публіцистично-фїлософських есе й кількох художніх романах спробувала змалювати більш-менш повну фїлософську систему, чи, краще сказати, фїлософський проект під назвою «Фїлософія об'єктивїзму». Головними для неї були морально-етичні засади цієї фїлософїї. «Етика об'єктивїзму – це мораль раціональних особистих інтересів – або раціонального егоїзму» [7, с. 12]. Вона вважала, що суспільство – це набір окремих особистостей. Таких понять, як «суспільна свідомість», «суспільна думка», «благо суспільства» не існує. В інтерв'ю журналу «Плейбой» на запитання, з чого починається об'єктивїзм, Аїн Ренд відповіла: «Він починається з аксіоми, що існуюче існує, тобто, об'єктивна реальність існує незалежно від того, хто сприймає, від його емоцій, почуттів, бажань, надій і страхів. Об'єктивїзм стверджує, що розум – єдиний даний людині засіб осягнення дійсності і єдине керівництво до дії. Під розумом я розумію здатність визначати і засвоювати матеріал, даний людині у відчуттях» [2].

Головним в усій фїлософській концепції Аїн Ренд є Розум. Вона стверджувала, що здоровий глузд повинен переважати над містицизмом і самопожертвою, які наразі панують у світі. Людина нічого не повинна сприймати на віру. Абсолютно все ми повинні перевіряти й аналізувати.

На думку Аїн Ренд, «піднявши питання допомоги іншим людям на місце центральної та першочергової проблеми етики, альтруїзм знищив ідею будь-якої природної доброї волі людини» [7, с. 53]. Вона вважає, що дійсно розумна, раціональна людина ніколи не прийме альтруїстичну настанову за головну у своєму

житті. Бо всі люди від природи егоїсти, і це є абсолютно нормальним. І для того щоб врятувати людство і щоб не сталося того, що вона описала в своїх романах «Ми – живі» та «Атлант розправив плечі», усі люди повинні стати розумними егоїстами.

Айн Ренд говорить всюди у своїх есе, що на неї ніхто не впливав, окрім Арістотеля: Арістотель – єдиний філософ, вплив якого вона визнає. Вона віддала йому шану, бо вважала його чи не найвидатнішим з усіх філософів, у назвах трьох частин свого роману «Атлант розправив плечі» («Несуперечність», «Або – або», «А є А») та одного з розділів першої частини («Незрушні рушії»).

Айн Ренд взяла за основу арістотелівську логіку й раціоналістичний погляд на світ. Складно сказати, чи читала Айн Ренд роботи Стагіріта, які до нас дійшли в повному обсязі, але закони логіки, можливо, не завжди правильно, вона використовувала у всій своїй аргументації.

Що ж до етики Арістотеля, то Айн Ренд в «Доброчесності егоїзму» говорить: «Ніхто з філософів не дав раціональної, об'єктивно очевидної, наукової відповіді на питання, навіщо людині потрібна система цінностей. Поки це питання продовжує залишатися без відповіді, знайти та сформулювати раціональну, наукову, об'єктивну етичну систему неможливо. Найвеличніший з філософів, Арістотель, не розглядав етику як точну науку; його етична система була заснована на спостереженнях за вчинками благородних та мудрих мужів того часу, але він не дав відповіді на питання, чому вони поводять себе саме так, і чому він вважає їх благородними та мудрими» [7, с. 14]. Таким чином, ми розуміємо, що етику Арістотеля письменниця не прийняла. Але етика об'єктивізму, безумовно, є етикою чеснот, початок якої заклав саме Арістотель і в якій завжди наявна деяка практична мета.

Наступний філософ, з яким виникають асоціації, коли читаєш романи Айн Ренд, це Фрідріх Ніцше. Вона розходить з ним думками в багатьох аспектах, включно з раціональністю, свободою волі й індивідуальними правами. Його вплив є очевидним в її провокативному, часто афористичному, побудованому на тезі – антитезі, стилі написання, так само як і в її «переоцінці» традиційних цінностей та її ствердженні життя, задоволення й духу юності. У передмові до ювілейного, 25-го видання роману «Джерело» Айн Ренд писала, що сенс життя в романі можна найкраще проілюструвати фразою з ніцшеанського «По той бік добра та зла»: «Благородна душа поважає саму себе» [12].

Уже власне ставлення до класичної філософії Фрідріха Ніцше є тим, що безумовно надихало роботи Айн Ренд, а від нас вимагає порівняння цих двох письменників. Вона так само беззаперечно критикувала всіх попередніх філософів і всі попередні філософські концепції, так само не визнавала жодного впливу на неї з боку цих самих попередніх філософів.

Говорити про повністю збалансовану й закінчену етичну систему Фрідріха Ніцше неможливо, бо його роботи є достатньо суперечливими, афористичними, занадто образними, недостатньо академічними (у дечому дуже нагадує концепцію об'єктивізму Айн Ренд, виклад якої є неакадемічним, занадто публіцистичним, непростим у прочитанні й вивченні). Фрідріх Ніцше виступав жорстко проти тієї класичної західної філософії моралі, яка існувала в середині XIX ст. Він говорив про

переоцінку моральних цінностей. «Необхідно знищити мораль, щоб звільнити життя», – стверджував філософ. Етиці як науці про мораль, на його думку, не вистачає проблеми самої моралі: «...Сама цінність цих цінностей повинна бути колись поставлена під сумнів...» [10, с. 343–344]. Так, як Фрідріх Ніцше стверджував, що Європа перебуває в стані напередодні величезної кризи, так і Айн Ренд наголошувала, що Америка перебуває на порозі кризи, що й висловила у своєму «Атлант розправив плечі». Але зрозуміти це може лише людина, яка перебуває «по той бік» загальноприйнятої моралі як у Фрідріха Ніцше, так і в Айн Ренд.

Німецький філософ чітко поділяє мораль на два різновиди: мораль аристократів і мораль рабів. В американській письменниці немає такого однозначного поділу, але в неї є люди, які живуть, керуючись законами логіки й своїм розумом, люди дії, рушії прогресу, а є люди, які живуть неправильно, керуючись християнською мораллю. «Моралі рабів Ніцше протиставляє мораль аристократів. Сказати «так» самому собі – у цьому тріумф аристократичної моралі, у той час як раб звик говорити «так» іншому, тільки не самому собі» [5, с. 265]. Так і в Айн Ренд: люди, які є розумними егоїстами, які живуть тільки своїм розумом і глуздом, керуючись законами класичної логіки, які зневажають альтруїзм як найбільше зло нашого часу, є ідеальними людьми в концепції об'єктивізму; у той же час люди, які сповідують християнські цінності – самопожертву, благодійність, альтруїзм тощо, – є тими людьми, яких письменниця найбільше зневажає. Концепцію моралі Фрідріха Ніцше в кількох реченнях описали Джованні Реале й Даріо Антісері у своєму класичному чотири томнику «Західна філософія від витоків до наших днів»: «Перш за все, мораль – це механізм панування над собою подібними. По-друге, неприпустимо змішання аристократичної моралі сильних з мораллю рабів, невдах... Слабшому нестерпно усвідомлювати себе слабким перед лицем сильного, тому знищити сильного – мета його самозбереження». «У той час як аристократична мораль самодостатня у своїй позитивності, мораль рабів заперечує в принципі все, що не є її частиною, що відмінно від неї: у своєму не-Я раби знаходять творчість... Мораль раба, аскета-відлюдника – «єдиний засіб закабалити інших, її джерело – заздрісна злість. І якщо мораль сильних – відвага, щедрість і індивідуалізм, то мораль невдах і філістерів – демократія і соціалізм» [5, с. 274].

Також Фрідріха Ніцше та Айн Ренд споріднює ненависть до християнства. «Християнство – релігія співчуття. «Але коли співчують, втрачають силу, розвитку вже немає, адже закон зростання – це селекція». Співчуття бере під охорону те, що дозріло, щоб піти, все приречене. Біда в тому, говорить Ніцше, що співчуття є прахис нігілізму. Немає нічого більш нездорового й згубного для людства, ніж християнське співчуття. У вигляді християнського Бога Ніцше викриває неприйняття життя, природи, атрофію волі до життя. У ньому формула наклепу «потойбічного», Бог – обожнене ніщо, сакралізована воля до ніщо» [5, с. 272].

Також Айн Ренд, услід за Фрідріхом Ніцше, підносить людину-творця. Німецький філософ пов'язує мораль із творчим началом людини. Для аристократичної моралі характерний позитивний вияв творчості, самореалізація людського індивіда (це є природне спонування людини-аристократа), для рабської ж

моралі характерний негативний бік творчості, який служить демагогічним прикриттям емоційно-вольових імпульсів, що руйнують все на своєму шляху. У зв'язку з мораллю рабів Фрідріх Ніцше використовує термін «ressentiment», який з французької дослівно перекладається як «злопам'ятність».

«Моральний закон, за Ніцше, не існує а ргіогі ні на небі, ні на землі; тільки лише те, що біологічно виправдане, є добром і щирим законом для людини. *Тому тільки саме життя має цінність (курсив мій – К. М.) (Для порівняння позиція Айн Ренд: «Цінністний стандарт об'єктивістської етики – стандарт, за яким людина оцінює, що добре, а що погано, – це людське життя, або те, що треба людині, щоб вижити та залишитися людиною» [7, с. 26]).* Кожна людина має такий тип моралі, який найбільше відповідає її природі... Можна виділити дві форми Ressentiment: помста, спрямована на іншого, тобто інший винен у тому, що я не такий, як він; помста, спрямована на самого себе, самоотруєння. Якщо перша форма належить до екстравертованої моделі Ressentiment – повстання рабів у моралі, то друга належить до інтровертованої – аскетичного ідеалу» [8].

Ідею Ressentiment Фрідріха Ніцше Айн Ренд дуже добре зобразила у своєму романі «Джерело», де уособленням моралі аристократів є головний герой Говард Рорк, а втіленням моралі рабів слугує його антогоніст Елсворт Тухі.

В усіх своїх есе Айн Ренд писала, що вона побудувала унікальну філософію, яка не ґрунтується на попередньому філософському досвіді, і нещадно критикувала Карла Маркса та Імануїла Канта. Але Володимир Шляпентох, радянській соціолог, який імігрував до США й на цей момент є професором Університету штату Мічиган, у своїй статті «Деконструкція філософії Айн Ренд: її марксистські та більшовистські коріння (у зв'язку з публікацією її романів у Росії)» проводить достатньо цікаву паралель між марксизмом та об'єктивізмом, і, на думку автора, Айн Ренд програє Карлу Марксу, критик вважає її філософію достатньо примітивною.

Об'єктивізм, як і марксизм, є абсолютно матеріалістичним. Головну ідею Айн Ренд «Факти є фактами, і вони незалежні від людських відчуттів, бажань, надій та страхів» Володимир Шляпентох порівнює з думкою Володимира Леніна з книги «Матеріалізм та емпіріокритицизм»: «Свідомість є дзеркальне відображення реальності» [11]. І марксизм, і більшовизм, і об'єктивізм є войовничо матеріалістичними, вони з безмежним презирством ставляться до всіх форм містицизму, для Айн Ренд особливо ненависним є християнство й усі його форми та споріднені релігії. Роль праці, виробництва й творчості як основи життя суспільства також є спорідненим пунктом у Айн Ренд і Карла Маркса. Погане ставлення до безробітних також є об'єднуючим фактором в об'єктивізмі й у більшовиків (тут Володимир Шляпентох згадує брата Хенка Ріардена з «Атлант розправив плечі», героя, який ніде не працював і якого Айн Ренд очевидно зневажає). Також автор згадує поділ виробництва на матеріальне й нематеріальне в марксистів, цю ідею поділяють об'єктивісти, бо, на їхню думку, реальні блага створюються тільки в матеріальному виробництві. Також у цій статті Володимир Шляпентох робить цікаве зауваження з приводу економічної теорії: «В описі економічної системи (у романах і в теоретичних есе) вона практично ігнорує основні економічні інститути, такі як

фінанси й банки, біржі та страхові компанії» [11], що, на думку автора, показує її абсолютну некомпетентність в економічній теорії. Автор вважає, що дитинство та юність, які Айн Ренд провела в Росії, дуже сильно вплинули на філософію, яку вона створила, уже довго будучи громадянкою Сполучених Штатів Америки. У статті можна знайти ще кілька цікавих зауважень з приводу схожості філософських ідей об'єктивізму, марксизму й більшовизму.

Не настільки очевидним, але не менш важливим, є зв'язок об'єктивізму й утилітаризму як теорії, яку створив Джеремі Бентам. Вілл Кімліка в одному реченні так формулює загальне визначення утилітаризму в його сучасному розумінні: «Утилітаризм у його найпростішому формулюванні стверджує, що морально правильною дією або мірою державної політики є та, яка створює найбільше щастя для найбільшої кількості людей» [3, с. 27]. Утилітаризм – це така етико-політична концепція, яка загалом усе зводить до принципу корисності. Амартія Сен у своїй найвідомішій роботі «Розвиток як свобода» подає таку класичну формулу цієї філософської течії: «Про будь-який вибір судять по загальній сукупній корисності, що породжена цим вибором» [9, с. 77].

Джеремі Бентам, який був засновником утилітаризму, у своєму «Вступі до принципів моралі та законодавства» (українською перекладено уривок з цієї роботи) так пише про принцип корисності: «Під принципом корисності мається на увазі принцип, який схвалює чи не схвалює будь-яку дію відповідно до того чи виявляємо ми в ній тенденцію до збільшення чи до зменшення щастя тих, чиїх інтересів вона стосується; або ж іншими словами – сприяє чи перешкоджає такому щастю. Я кажу, що йдеться про будь-яку дію, а отже, не тільки про дію приватної особи, а й про будь-яке починання уряду» [1, с. 155]. І тут же ми знаходимо дуже цікаву тезу: «Суспільство є вигаданим тілом, що складається з індивідуальних осіб, які розглядаються як утворюючі його члени. У такому разі, що є інтересом суспільства? – Сума інтересів окремих членів, які утворюють його» [1, с. 155]. Услід за Джеремі Бентамом Айн Ренд пише: «...Насправді немає такої єдиної сутності, «суспільство», оскільки суспільство – це просто набір особистостей...» [7, с. 120]. Саме з цієї думки випливає вся її філософія. Таким чином, вона долучається до англо-американської етичної традиції, хоча сама цього й не визнає.

Утилітаризм був одним з джерел етики прагматизму, а його піонери Вільям Джемс та Джон Дьюї є одними з найвпливовіших філософів Америки. Прагматизм називають «американською філософією». Прибічники цієї філософської течії відмовляються від першопринципів і повністю зосереджуються на практичних висновках людських дій. Загалом, уся філософія прагматизму ґрунтується на дії, діяльності, практиці («прагма» з латини перекладається як «дія»). Усю минулу філософію ця філософська течія вважала застарілою й ніяк не пов'язаною з людською діяльністю. Згідно з прагматизмом, тільки суб'єктивне бачення людини визначає уявлення про істинність чи хибність його практичних дій. Єдиним критерієм істини та смислу всього є практика.

Джордж Новак у своїй статті «Ліберальна мораль: полеміка між Джоном Дьюї та Львом Троцьким» так описує мораль у прагматизмі: «Прагматики не спираються на

жодну з «вічних істин» у якості виправдання моральним нормам. Вони розуміють, що ті назавжди підірвані теорією еволюції й сучасними знаннями. У такому випадку, на якій же підставі можна рекомендувати чи виправдовувати практику будь-яких чеснот? Адже вони не гарні ні самі по собі, ні явлені з небес, як Десять Заповідей, ні нав'язані табу. За словами Джона Дьюї, цінність яких-небудь дій, будь-якої лінії поведінки або політичного курсу повинна оцінюватися виключно за їхніми реальними наслідками. Що важливо, так це не наміри, мотиви або цілі окремих осіб, але конкретні результати дій. Дьюї розуміє мораль як «явну діяльність, що має наслідки, а не як просто внутрішні особисті риси» [4].

Айн Ренд не визнавала ні утилітаризм, ні прагматизм за їхню компромісність. Вона не визнавала жодного компромісу. Для неї існували тільки білий і чорний кольори, про жодний сірий не могло і йтися. У збірці «Доброчесність егоїзму» є дві статті під назвами «Чи можливе життя без компромісів?» і «Культ моральнісної сірості», у яких вона описує своє ставлення до компромісів. Так, у першій статті вона пише: «...Говорячи про «компроміс», люди, як правило, мають на увазі не законні взаємні поступки або торгову угоду, а саме зраду принципів однієї зі сторін – одностороннє підпорядкування будь-яким необґрунтованим, іраціональним претензіям. Корені такої доктрини перебувають у вченні етичного суб'єктивізму, у відповідності до якого бажання когось або забаганка – це елементарна часточка моралі; кожній людині дане право виказувати будь-які побажання й домагатися їхнього втілення; усі бажання мають однакову моральну цінність; і єдиний варіант співіснування людей один з одним – це політика повної згоди й «компромісу» всіх зі всіма. Неважко розібратися, хто від такої доктрини виграє, а хто – програє.

Аморальність цього вчення – та причина, за якої термін «компроміс» отримав у сучасному буденному мовленні значення акту моральної зради, – приховуються в тому факті, що воно вимагає прийняття всіма людьми етичного суб'єктивізму як основного принципу, що головує над всіма іншими принципами людських взаємин» [7, с. 87]. Айн Ренд була ж пропагандисткою раціонального егоїзму, а не суб'єктивізму, вона вважала, що у світі існують об'єктивні закони, за якими «існуюче існує», а звідси і її висновок щодо компромісів: «У сфері моралі не може бути ніяких компромісів» [7, с. 89]. І далі вона наводить цитату з «Атлант розправив плечі»: «У будь-якому компромісі між їжею та отрутою виграти може тільки смерть. У будь-якому компромісі між добром і злом тільки зло може отримати вигоду» [7, с. 89].

І далі про сірість нашого життя: Айн Ренд вважає, що вважати все сірим – це наслідок тієї неправильної християнської альтруїстичної настанови, яка панує у світі: «Перед тим, як назвати щось «сірим», треба визначити, що – біле, а що – чорне. З точки зору моральності це означає, що насамперед треба визначити для себе, що добро, а що – зло. Якщо людина це визначила, у неї немає ніяких причин вважати все сірим.

Якщо моральнісні норми (наприклад, альтруїзм) виконувати в житті неможливо, то їх потрібно засуджувати як «чорні», а не називати їх жертв «сірими» [7, с. 96].

З таким ставленням до компромісів і християнства вона достатньо зневажливо ставилася й до прибічників утилітаризму, і до апологетів прагматизму. Але,

незважаючи на це, її спорідненість з цими популярними в Америці філософськими течіями в дечому відчувається, і саме тому вона є такою популярною в західному суспільстві.

Айн Ренд не визнавала жодного попереднього впливу на її філософський проект, але, навіть за дуже загального ознайомлення з її творами, можна знайти достатньо паралелей з іншими філософськими вченнями, доктринами й течіями, що дає підставу вважати, що вона лукавила, коли говорила про свою унікальність. Але цінність творчої спадщини американської письменниці не в її «унікальності», а в тому, що вона вчасно змогла відчути настрої публіки, вчасно висловити ідеї, які раніше говорили тільки потайки, до того ж головна її аудиторія – це молодь, а для молоді чим більш радикальнішими є думки, тим краще. Так, хтось вважає Айн Ренд філософією для чайників, неакадемічною, нецікавою, але люди її люблять, а тому для філософів є дуже цікавим запитання «Чому? Чому вона є популярною?». І, досліджуючи філософські джерела філософського проекту об'єктивізму Айн Ренд, ми, можливо, відповімо на це запитання.

Література:

1. *Бентам Дж.* Про принцип корисності [Текст] / Джереми Бентам // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 155–156.
2. Інтерв'ю журналу «Плэйбой» с філософом Айн Рэнд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://libertynews.ru/node/1144>. – Назва з екрану.
3. *Кимлика У.* Современная политическая философия: введение [Текст] / Уилл Кимлика ; пер. с англ. С. Моисеева; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшая школа экономики, 2010. – 592 с.
4. *Новак Дж.* Либеральная мораль: Полемика между Джоном Дьюи и Львом Троцким [Электронный ресурс] / Джордж Новак ; пер. с англ. М. Кривошеева, под ред. В. Ищенко. – 2011. – Режим доступу : <http://commons.com.ua/liberalnaya-moral-polemika-mezhdu-dzh/>. – Название с экрана.
5. *Дж. Реале.* Западная философия от истоков до наших дней. Том 4. От романтизма до наших дней [Текст] / Джованни Реале, Дарио Антисери ; пер. с итал. – ТОО ТК «Петрополис», Санкт-Петербург, 1997. – 880 с.
6. *Романчук Я.* Айн Рэнд [Электронный ресурс] / Ярослав Романчук // Социология: Энциклопедия. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко, 2003. – Режим доступу : [http://sociology_encyclopedia.academic.ru/919/РЭНД_\(RAND\)_Айн](http://sociology_encyclopedia.academic.ru/919/РЭНД_(RAND)_Айн). – Название с экрана.
7. *Рэнд А.* Добродетель эгоизма [Текст] / Айн Рэнд ; с добавлением статей Натаниэля Брандена ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 186 с.
8. *Румянцева Т.* Ressentiment [Електронний ресурс] // История философии. Энциклопедия / Т. Г. Румянцева, Н. Н. Сидоренко. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – Режим доступу : <http://velikanov.ru/philosophy/ressentiment.asp>. – Название с экрана.
9. *Сен А.* Развитие как свобода [Текст] / Амартия Сен ; пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2004. – 425 с.
10. *Тофтул М.* Етика : навчальний посібник [Текст] / Михайло Тофтул. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005. – 416 с.
11. *Шляпентох В.* Деконструкция философии Айн Рэнд: ее марксистские и большевистские корни (в связи с публикацией ее романов в России) [Електронний ресурс] / Владимир Шляпентох. – 2010. – Режим доступу : <http://vladimirshlapentokhrussian.wordpress.com/2010/04/15/деконструкция-философии-айн-рэнд-ее-м-2/>. – Название с экрана.
12. *Badhwar N. Ayn Rand* [Електронний ресурс] / N. Badhwar, R. T. Long. // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу : <http://plato.stanford.edu/entries/ayn-rand> – Назва з екрану.